

УДК 101.1:141.7:001.8

ФІЛОСОФІЯ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Едуард Семенюк

*Український державний лісотехнічний університет,
вул. Ген. Чупринки, 103, м. Львів, 79057, Україна*

Відношення „людина – світ”, завжди характерне для філософського знання, у наш час має свою специфіку, і одним зі сучасних аспектів проблеми є ідея сталого розвитку. Як певний результат соціального розвитку людства сьогодні, ця концепція органічно поєднує економічні, екологічні, демографічні, культурні, моральні, політичні питання тощо. Важливе завдання філософії як загальної методології науки – сприяти інтеграції пізнавальних пошуків у цьому напрямі.

Ключові слова: сталий розвиток, філософія, діалектика, ноосфера, інформація, наука, системний підхід.

Останні десятиріччя ХХ ст. досить гостро поставили перед людством проблему виживання та подальшого існування. Ця проблема детермінована складним сплавом багатьох чинників, найважливішими серед яких є значне вичерпання природних ресурсів, екологічна криза, несприятлива демографічна ситуація, голод і злидні в багатьох регіонах світу, безліч конфліктів у суспільстві, постійні війни з використанням засобів масового знищення людей, постійна небезпека міжнародного тероризму. Саме на цьому перехресті проблем з'явилася ідея сталого розвитку суспільства [7, 12]. Зрозуміло, що філософія аж ніяк не могла залишитися осторонь цього кола питань. Аж ніяк не випадково, що саме з ініціативи філософів у 90-х рр. розпочала роботу Міжнародна академія ноосфери (сталого розвитку).

Як особлива форма суспільної свідомості, філософія завжди розглядає під кутом суб'єкт-об'єктних відносин весь спектр можливих аспектів проблеми „людина – світ”. Потрібно зазначити, що на цю важливу обставину свого часу особливу увагу звертали українські мислителі [11]. Центральною і визначальною для філософії, безперечно, є проблема людини та її буття: адже сама „любов до мудрості” завжди була й залишається суто людською справою, без людини її просто не існувало б. Водночас специфіка філософського знання, як відомо, – у пізнанні не людини як такої, поза світом, відокремлено від нього, тим більше не самого світу, а людини у світі та світу крізь призму людського сприйняття, *світу людини*. Саме це й означає відношення „людина – світ”.

Певна річ, у різний час філософи по-іншому усвідомлювали та розглядали проблему людини у світі. Від доби античності нерідко саме в розумінні людини, її природи та сутності, її буття у світі, сенсу життя і щастя, як у фокусі, концентрувалися сильні та слабкі аспекти найрізноманітніших філософських течій і шкіл. Упродовж історії людства видатні мислителі різних народів намагалися якомога глибше осмислити місце і роль людини у світі, її життєве призначення, співвідно-

шення родової та індивідуальної долі, неповторну специфіку духовного життя і творчої діяльності.

На думку засновника класичної німецької філософії І. Канта, питання “Що таке людина?” (поряд з іншими, внутрішньо взаємопов’язаними з ним: “Що я можу знати? Що я маю робити? На що я можу сподіватися?”) належить до тих питань, які не можуть не хвилювати кожну людину. І це, безперечно, так. Доки людина житиме в цьому світі, для неї не може стати байдужим коло окреслених питань, вони, без перебільшення, є вічними для людства. Водночас кожна історична доба неминуче приносить істотно нове розуміння певних аспектів багатогранної проблеми людини в її єдності зі світом. Як говорив Гегель, істина завжди конкретна.

Однією з важливих особливостей нашого часу (саме в цьому контексті) є глибоке усвідомлення гостроти екологічної ситуації та проблеми ресурсів подальшого розвитку соціуму, масштабів тієї шкоди, яку людина вже заподіяла природі (а отже – і самій собі, суспільству, наступним поколінням людства). Досить довго екологічний аспект життя людини в соціумі взагалі не був об’єктом філософського аналізу (пригадаймо хоча б праці видатних мислителів минулого – серед них немає таких, де виразно звучала б тривога за долю нашої планети й самого людства). Кричуща недосконалість природокористування в процесах людської діяльності та розвитку соціуму дуже довго не була очевидною для суспільства та його колективного розуму. Практично, лише в другій половині ХХ ст. кількість у цьому питанні перейшла в якість, і філософи разом з представниками спеціальних галузей науки та широкою громадськістю забили на сполох з приводу перспектив майбутнього існування як людства на Землі, так і самої планети, її природи, особливо живої [10]. Саме з цих аспектів неосяжно широкої проблеми “людина – світ” бере свій початок ідея сталого розвитку, саме тут її історичні витoki.

Однак нині проблематика сталого розвитку не може обмежуватися тільки згаданими еколого-ресурсними питаннями, до яких найчастіше додають також суперечності демографічного характеру. Обов’язково потрібно говорити про вже виявлену, усвідомлену ненаситність людської природи і про ті негативні (можливо, навіть фатально небезпечні) риси людської природи, які постійно зумовлюють найрізноманітніші конфлікти в суспільстві. Як засвідчує історія, масштаби цих конфліктів та рівень їхньої небезпеки для людської цивілізації, та й усієї нашої планети, невпинно зростають... Щоб це не закінчилося апокаліптичною трагедією, людство має стати справді розумним, перейти в ноосферну стадію розвитку. Свого часу ще Кант у трактаті “Вічний мир” мріяв про той неблизький час, коли людство нарешті навчиться жити без збройних конфліктів і назавжди вилучить війну з арсеналу засобів суспільно-політичного врегулювання взаємин між народами в соціумі. Однак нині до війни треба додати й інші аналогічні феномени – геноцид та етноцид (у найрізноманітніших формах), будь-які вияви ксенофобії та гостронебезпечної нетолерантності на етнонаціональній, расовій, релігійній, економічній, політичній, світоглядно-ідеологічній або іншій основі і, нарешті, транскордонний тероризм. Адже відомо, що трагічні події 11 вересня 2001 р. у Нью-

Йорку та Вашингтоні блискавично висвітлили весь ступінь небезпечності для планети фанатиків-терористів, озброєних найсучаснішими досягненнями науки і техніки.

До засад філософського аналізу сталого розвитку суспільства зараховують, насамперед, усе, що стосується осмислення розвитку як філософської категорії. Особливе місце належить розумінню поняття сталості, яке тільки на перший погляд суперечить уже самій ідеї розвитку як саморуку явищ світу, їхньої незворотної та закономірної зміни, у процесі якої з'являються якісно нові об'єкти, стани та властивості [6]. Загалом, дослідження поняттєво-категоріального апарату концепції сталого розвитку, безперечно, становить одне із завдань філософсько-методологічної теорії.

Вельми важливим є також урахування конкретності діалектики частини й цілого: адже людина – частинка світу, але частинка, унікальна за своєю специфікою, частина, яка може не лише свідомо зіставляти себе з цілим, а й протиставляти себе йому в певних аспектах. І здійснює це, і то не завжди на користь собі! Наділена свідомістю, почуттями і волею, людина є не тільки творцем і центром унікального, абсолютно неповторного духовного світу, а й суб'єктом багатогранної діяльності. Об'єктивно в цих можливостях та в їхній реалізації дуже багато позитивних моментів, але водночас (цілком відповідно до закону єдності й боротьби протилежностей) саме тут приховано причину небезпечної дисгармонії людини зі світом, що охоплює як природу, так і соціальну дійсність.

Зазначена риса, на щастя людства, довго була невиявленою, принаймні не усвідомленою ґрунтовно. Ситуація докорінно змінилася в ХХ ст., коли завдяки науково-технічній революції людина опанувала сили й засоби, здатні завдати природі й соціуму значну шкоду, подекуди навіть непоправну. І, знову-таки, доводиться згадати фатальну роль ненаситності людської натури... У результаті нерозумності, недалекоглядності діяльності людини виникла низка взаємопов'язаних глобальних проблем сучасності – екологічних, соціально-економічних, демографічних, військових, світоглядно-політичних тощо. Усвідомлення природи й суті цих проблем, виняткової важливості їхнього всебічного дослідження та практичного розв'язання є історичною заслугою Римського клубу, створеного 1968 р. з ініціативи Ауреліо Печчеї. Він слушно зазначав, що основну причину генези глобальних проблем потрібно вбачати в людських якостях, а з іншого боку, саме їх – у разі відповідних коректив – можна використовувати для ефективного подолання негативних наслідків діяльності людини [8].

Завдяки багаторічній роботі Римського клубу, активним членом якого, до речі, є наш відомий земляк професор Богдан Гаврилишин [5], вивчення глобальних проблем значно прогресує. Сформувалася навіть особлива галузь наукових досліджень цього напрямку – глобалістика, і чимала роль у її конституюванні належить філософії.

Саме в результаті осмислення та ґрунтовного вивчення глобальних проблем виникла ідея сталого розвитку суспільства як розвитку, що надійно забезпечує збереження природного довкілля та задоволення проблем не лише сучасності, а й

усіх наступних поколінь людства. Ця ідея мала дуже широкий резонанс у світі завдяки участі в її розробленні та популяризації як науковців, так і громадсько-політичних сил, Організації Об'єднаних Націй та її інститутів, засобів масової інформації.

Уже в 70-х роках міжнародна громадськість наголошувала на органічному зв'язку соціально-економічного розвитку суспільства з проблемами довкілля, екологічними чинниками. У цьому контексті варто згадати, зокрема, Декларацію першої конференції ООН з довкілля (Стокгольм, 1972 р.), відому наукову доповідь Римському клубові "Межі зростання" (1972 роки). Ще зі середини 70-х років у Програмі ООН з довкілля широко використовували вислів "розвиток без руйнування" (тобто без руйнування довкілля), пізніше для позначення екологічно прийняттого розвитку (такого, що здійснює якнайменший негативний вплив на природне довкілля) з'явився термін "екорозвиток". Водночас у доповіді Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів, відомій під назвою "Стратегія збереження світу" (1980), наголошено: розвиток може бути сталим лише за умови, коли враховують не тільки економічні, а й екологічні та соціальні його аспекти.

Як мету, до якої має прагнути людство, поняття сталого розвитку почали вживати в громадсько-політичній практиці з 80-х роках, коли усвідомили безперспективність наявних доти тенденцій соціально-економічного розвитку світового співтовариства. На той час достатньо глибоко було виявлено такі органічні вади сучасної цивілізації (насамперед західної її моделі): 1) дедалі гостріше стає відчутною обмеженість природних речовинно-енергетичних ресурсів, яких необхідно щоразу більше за умов підтримування традиційних темпів розширеного виробництва; 2) катастрофічно швидко збільшується населення Землі, особливо в слабо-розвинених регіонах світу – здебільшого в Азії, Африці та Латинській Америці (цей процес отримав назву демографічного вибуху), за умов одночасної депопуляції багатьох розвинутих країн; 3) невинне зростання потреб людства (аж ніяк не завжди розумних, об'єктивно виправданих) та масштабів матеріального виробництва зумовлює постійне збільшення антропогенного, техногенного пресингу, виснаження живої та неживої природи, руйнування природних біогеоценозів, зникнення низки видів рослин і тварин, тобто скорочення біорозмаїття планети; 4) водночас погіршуються умови життя людей, збільшується кількість чинників, шкідливих не лише для рослинного й тваринного світу, а й для здоров'я самої людини, для майбутніх поколінь людства; 5) особливо гостро це відчутно в слабо-розвиненій частині світу, оскільки розрив у темпах та результатах соціально-економічного розвитку світових лідерів та аутсайдерів не лише не зменшується, а навпаки, збільшується з часом. Розвиток, що покликаний протистояти негативним тенденціям та можливою мірою компенсувати зазначені вади, отримав назву сталого.

Важливими етапами формування концепції сталого розвитку були підготовка доповіді спеціальної комісії ООН з довкілля та розвитку на чолі з Г. Брундтланд "Наше спільне майбутнє" (1983–1987 роки), підготовки та проведення велими представницької міжнародної конференції ООН з проблем довкілля та роз-

витку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), спеціальна сесія Генеральної асамблеї ООН з тих самих питань на рівні глав держав і урядів (Нью-Йорк, 1997 р.). У результаті цих заходів світовий потік літератури з проблематики сталого розвитку почав швидко збільшуватися. Чимало країн підготували також національні документи з цього питання. У нас, зокрема, розроблено та обговорено на засіданні президії Національної академії наук України концепцію сталого розвитку України (її першу редакцію опубліковано 1997р., другу – 2000 р.).

Філософське дослідження засад сталого розвитку значною мірою пов'язано із вченням про ноосферу, фундамент якого заклав академік В. Вернадський [3, 4]. Щоправда, у наш час саме розуміння ноосфери зазнало серйозних коректив під впливом екологічної кризи, що поглиблюється; зміст поняття неминуче переосмислюють [2]. Однак серцевиною цього вчення залишаються думки В. Вернадського про те, що життя людства має ставати дедалі розумнішим, а колективний розум соціуму концентрується насамперед у науці. На жаль, сучасний етап життя суспільства ще аж ніяк не є ноосферним, справді розумним (досить згадати і ставлення до природи, і всі збройні конфлікти, і спалахи тероризму на міжнародній арені, і поширення алкоголізму, наркоманії, пов'язаних з ними хвороб). Водночас сталий розвиток є неможливим без реального просування людства до ноосфери. Ось чому дослідження засад ноосферної стратегії сталого розвитку стало важливим у сучасній філософії [9]. Щоб вижити, людство має істотно змінити характер своєї діяльності на планеті, весь спосіб життя.

Суттєвими компонентами ноосферної моделі розвитку суспільства є свідомо спрямована оптимізація природокористування та демографічних процесів, обмеження потреб людства розумними потребами, мудре заощадження природних ресурсів, вилучення з життя суспільства всіх конфліктів антигуманного та антисоціального характеру, неперервне підвищення ролі духовних чинників у житті людей. Основним ресурсом суспільства, що керується ноосферною стратегією сталого розвитку, має стати інформація – єдиний феномен, який не витрачається, не скорочується в процесі свого практичного використання, а, навпаки, має тенденцію до накопичення. При цьому важливо, що дослідження інформаційної сфери життя містить чимало філософських аспектів. З іншого боку, безпосередньо причетне до ноосферної проблематики філософської теорії формування якісно нових галузей етичного знання – біоетики та, ширше, етики довкілля, екологічної етики [10]. Актуальним питанням сучасної аксіології є вивчення цінностей сталого розвитку та їхнього місця в загальній системі вартостей людства. Потрібно усвідомлювати, що саме аксіологічний зріз ноосферної стратегії суспільства насамперед відіграє роль її детермінанти.

Своєрідним аспектом проблематики сталого розвитку є його співвідношення з національними інтересами народів. Як це не дивно, дехто вбачає в концепції сталого розвитку загрозу національним інтересам українського народу, оскільки ця концепція, мовляв, органічно пов'язана з глобалізацією економіки планети, а цей процес ототожнюють із диктатом Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Міжнародного банку реконструкції і розвитку тощо [1]. А насправді саме

навпаки: захищаючи життєві перспективи наступних поколінь, ця модель розвитку найвищою мірою відповідає глибинним, кардинальним інтересам усього людства, і народ України, певна річ, не може бути тут винятком. З іншого боку, ця проблема тісно пов'язана з конституюванням громадянського суспільства, з органічно притаманною йому солідарністю окремих людей, верств, етнонаціональних спільнот, громадсько-політичних сил та цілих народів і держав, де національні інтереси мають природно узгоджуватися з загальнолюдськими та підпорядковуватися їм, якщо між ними виникає суперечність. Саме цього, як відомо, вимагає діалектика частини й цілого. Такі питання є прикладом того, як соціально-філософські наслідки природно впливають зі самої суті цього якісно нового, нетрадиційного для людства виду розвитку.

Окрім соціальних, є й інші важливі аспекти проблеми, дослідження яких істотно пов'язане з розвитком філософського знання. Один з них – характер сучасних наукових засобів оптимізації розвитку суспільства. Важливу роль у цьому відіграє, наприклад, системний підхід, оскільки життя людства цілком наочно є складною, з багатьма параметрами системою чинників, аспектів, зв'язків, умов та обставин. Системний характер суспільного розвитку та його діалектична суперечливість роблять просто безнадійним його вивчення без свідомого використання системного підходу. Однак відомо, що він, у свою чергу, органічно взаємопов'язаний з іншими загальнонауковими сучасними підходами – структурним, функціональним, інформаційним, модельним, імовірнісним тощо. Тому принциповим є той факт, що значення філософської площини для адекватності методологічного аналізу цього класу засобів наукового пізнання справді важко переоцінити.

Отже, проблема сталого розвитку багатьма питаннями пов'язана з філософією; для її осмислення та всебічного вивчення чимало може дати арсенал філософської думки. Проблема ця, безперечно, є загальнонауковою, і одне з важливих завдань сучасної філософії як всезагальної методології науки – у світоглядно-концептуальному озброєнні та інтеграції всього фронту відповідних пошуків. Сталий розвиток людства – запорука його виживання в складних умовах сьогодення, і з цим пов'язана історична роль науки, філософії, усієї духовної культури в реалізації цієї моделі прогресу суспільства та переході до ноосферної стадії розвитку на планеті.

-
1. *Башиянин Г., Мазур Л., Харитонов В., Дубров Я.* Національні інтереси та економічна безпека України: політично-філософські, правові й соціально-економічні аспекти // Нескорена нація. – 1999. – Вересень. – С. 4.
 2. *Булатов М., Малєєв К., Загороднюк В., Солонько Л.* Філософія ноосфери: Філософський зміст і сучасний смисл феномена ноосфери. – К., 1995. – 152 с.
 3. *Вернадский В.* Биосфера и ноосфера. – М., 1989. – 258 с.
 4. *Вернадский В.* Научная мысль как планетное явление. – М., 1991. – 270 с.

5. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств: Доповідь Римському клубові. – К., 1993. – 238 с.
6. *Мещерякова Н.* Проблема развития и категория устойчивости // Проблемы диалектики. – Вып. V. Современные проблемы теории развития. – Л., 1975. – С. 36 – 43.
7. Наукові основи сталого розвитку України // Вісник Національної академії наук України. – 1998. – №7-8. – С. 3 – 7.
8. *Печчеи А.* Человеческие качества. – М., 1985. – 312 с.
9. *Урсул А.* Путь в ноосферу (Концепция выживания и устойчивого развития цивилизации). – М., 1993. – 275 с.
10. *Фермеерс Е.* Очі панди: Філософське есе про довкілля. – Львів, 2000. – 72 с.
11. Человек и мир человека (Категории „человек” и „мир” в системе научного мировоззрения). – К., 1977. – 344 с.
12. *Toward Sustainable Development. Concepts, Methods, and Policy / Ed. by J.C.J.M. van den Bergh, J. van der Straaten.* – Covelo, California, 1994. – 287 p.

PHILOSOPHY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SOCIETY

Eduard Semenyuk

*Ukrainian State University of Forestry and Wood Technology,
Gen. Chuprynky Str., 103, L'viv 79057, Ukraine*

Relationship “man – world”, being always a specific one for philosophical knowledge, nowadays has its peculiar aspects, and an idea of sustainable development is one of the modern special features of the problem. As a certain result of contemporary social development of humanity, this concept organically unites some economic, ecological, demographical, cultural, moral, political and other items. Being general methodology of science, philosophy has an important assignment to promote integration of cognitive search in this direction.

Key words: sustainable development, philosophy, dialectics, noosphere, information, science, systems approach.

Стаття надійшла до редколегії 15. 09. 2004

Прийнята до друку 23. 05. 2005